

Françoise Dolto

Φρόσω Καραπάνου

Είναι κάπως δύσκολο να μιλήσει κανείς για την Françoise Dolto ύστερα από την τηλεοπτική εκπομπή όπου μας παρουσιάστηκε με όλη την ζωντάνια της και όπου η συνομιλία με τον B. Pivot, ερεθίζοντάς την, γινόταν αφορμή για λεπτές και αυθόρμητες αποκρίσεις. Σκέψεις, στοχασμοί, κρίσεις, διάσπαρτοι στον διάλογό τους, συμπλήρωναν την εικόνα και ξανάφερναν την F. Dolto ανάμεσά μας με την φυσικότητα που ήταν το προνόμιό της.

Την εκπομπή που ανέφερα πιο πάνω, την γνώριζα ήδη γιατί την είχα δει τον Νοέμβριο του '86 στο σπίτι της, ένα βράδυ μετά το δείπνο. Λίγους μήνες πριν, η F. Dolto είχε δώσει μια θαυμάσια διάλεξη στην Αθήνα, στην αίθουσα του Γαλλικού Ινστιτούτου. Ο θερμός λόγος της, σε μια ροή που χαρακτηρίστηκε σαν χειμαρρώδης από ένα μέλος του ακροατηρίου, ενθουσίασε και συγκίνησε βαθειά.

Η τηλεοπτική εκπομπή, ή διάλεξη που ακούστηκε παλιότερα εδώ μέσα, ζωντανεύουν μνήμες που δεν μπορεί παρά να μας αγγίζουν όλους. Ίσως η δική μου συγκίνηση να είναι λίγο αλλοιώτικη, μια και φιλία μισού αιώνα με συνδέει με την Φρανσουάζ.

Στα μεταπολεμικά χρόνια την παρακολούθησα στην αίθουσα της οδού Cujas, στο Trousseau και συχνά, τα βράδια, πηγαίναμε μαζί να ακούσουμε τον τάδε φίλο ή την τάδε αυθεντία σε ένα τομέα που μας ενδιέφερε με πάθος, ξεσηκώνοντας ανάμεσά μας γόνιμες συζητήσεις. Ας θυμηθούμε ότι στα πρώτα χρόνια της δεκαετίας του πενήντα, η ψυχανάλυση στην Γαλλία δεν είχε τίποτα το κατασταλαγμένο αλλά ότι τουναντίον έφερνε στην πρώτη γραμμή ερωτηματικά και προσπάθειες που νομίζω ότι άφησαν εποχή: του Valabrega, στα πρώτα θέματα του γύρω από θέματα ψυχοσωματι-

κής, του Fr. Tosquelles με τους ιδρυματικούς ψυχωσικούς στο Saint-Alban. Ήταν η εποχή που ακουγόταν ακόμα η φωνή του Lacan στα πλαίσια της Γαλλικής Ψυχαναλυτικής Εταιρείας, πριν τη διάσπαση του 1953.

Θέλω να ελπίζω ότι οι συνάδελφοί μου και εγώ θα καταφέρουμε να εμπλουτίσουμε την άμεση και θα έλεγα, μαγική εικόνα που μας δωρήθηκε απόψε.

Για να μεταφέρω κάτι από την F. Dolto όπως εγώ τουλάχιστον την έζησα, έχω διαλέξει, όπως θα δείτε, να σας διαθέσω μερικά αποσπάσματα από τον δεύτερο τόμο του «Σεμιναρίου ψυχανάλυσης» (1983). Νομίζω ότι εκείνο που θα φανεί από την ανάγνωση που θα ακολουθήσει είναι ότι αυτή η γυναίκα, που θεωρήθηκε μεγαλοφυΐα, μιλούσε σαν όλους μας. Το «μεγαλοφυΐα» δεν οφείλεται στα προσωπικά μου αισθήματα αλλά είναι χαρακτηρισμός που της αποδόθηκε από την E. Roudinesco ή τον F. Guatari στα μεγάλα άρθρα τους, δημοσιευμένα στο Monde και στην Liberation μετά την απώλειά της.

Ίσως πολλοί από σας, να ένιωσαν την αμεσότητα του λόγου της F. Dolto μέσα από την εκπομπή που μόλις είδαμε, καθώς ακριβώς συμβαίνει και σε μένα κάθε φορά που διαβάζω ή ξαναδιαβάζω ένα κείμενό της. Πρόκειται για λόγια καιρία και ταυτόχρονα απλά, που με την «απ' ευθείας» χροιά τους γοητεύουν τον αναγνώστη, άσχετα αν συμφωνεί ή όχι με τις θέσεις που εκφράζουν.

«Μου προσάπτουν ότι συχνά καθοδηγώ, ότι δεν αφήνω τα πράγματα να κυλίσουν όπως έρχονται, είτε αυτά πηγάζουν από τον φανταστικό χώρο, είτε από τον χώρο του πραγματικού, είτε από τον συμβολικό χώρο.

Ωστόσο, με τα παιδιά, ή και μπροστά σε καταστάσεις που σχετίζονται μαζί τους, κάτι τέτοιο είναι απολύτως αδύνα-

το. Αυτό το είδος του ακούσματος επιτρέπεται μόνο όταν τα παιδιά αγγίζουν την οιδιπόδεια περίοδο και έχουν πια κατακτήσει πλήρως την ομιλία, όταν είναι σε θέση να εκφωνούν τις στοματικές ή τις πρωκτικές τους παραστάσεις, πράγμα που επιβεβαιώνει ότι τις έχουν μετουσιώσει ως ένα σημείο. Και ακόμα, όταν μπορούν να κατασκευάσουν κάτι με τα χέρια τους απολαμβάνοντας την χαρά της δημιουργίας και της επικοινωνίας με το ιδεατό.

Όποιος σιωπά, εγκρίνει και γι' αυτό δεν πρέπει να αφήνουμε να λέγεται και να γίνεται οτιδήποτε. Για παράδειγμα, είναι αδύνατο να μην αντιδράσει κανείς, έστω και με κάποια ερώτηση, στην άρνηση ενός πατέρα να δει την σημασία αυτών που διηγείται, δηλαδή ότι το παιδί του –που προσήλθε σε περίοδο οιδιπόδειας κρίσης– κοιμάται στο κρεβάτι της μητέρας. Σ' αυτόν τον συγκαταβατικό πατέρα, που ο ίδιος κοιμάται μόνος, μπορούμε να πούμε. «Ε! εξακολουθήσετε, αν θέλετε, αλλά εγώ δεν προχωρώ σε ψυχανάλυση...»

Συνεχίζοντας την σκέψη της, η F. Dolto υποστηρίζει ότι μια θεραπεία δεν εδραιώνεται αν ο θεραπευτής γίνει ταυτόχρονα συνένοχος μιας διαστροφής των γονιών. Ίσως δεν κατορθώσουν να αλλάξουν στάση από την πρώτη κι όλας βδομάδα. Τότε θα τους τονιστεί η θλάβη που συνεπάγει για το παιδί τους ή παράταση της συμπεριφοράς τους.

Όπως θα δούμε από τα παραδείγματα που ακολουθούν, η αμεσότητα στην οποία αναφέρθηκα γίνεται αυταπόδεικτη:

Σε ένα σεμινάριο παιδικής ψυχανάλυσης όπου οι συμμετέχοντες ήταν πολυάριθμοι, οι ερωτήσεις και οι αναφορές σε καταστάσεις που δημιουργούσαν αμηχανία πλεονάζαν.

«Σεμετέχουσα: Είδα μια γυναίκα να τρέφει με το κουταλάκι ένα μωρό τριών μηνών που η μητέρα του είχε φύγει. Οπωσδήποτε δεν μπορούσε να καταπιεί τίποτα, όμως, εμφανώς, θύλαζε το κουταλάκι.

F. Dolto: Και κυρίως αν δεν του πουν ότι το κουταλάκι είναι μεταλλικό. (Γέλια).

Σ.: Μα το μωρό ήταν τριών μηνών.

F. D.: Ναι ... και λοιπόν; Και βέβαια πρέπει να του λεχθούν τα πράγματα: «Σου δίνω γάλα με το κουταλάκι ... είναι το στήθος για σήμερα». Ειδεμή το μωρό δεν θα καταλάβει τίποτα: όταν το στήθος επανέλθει, θα το περάσει για κουταλάκι (γέλια). Στο βρέφος πρέπει να λέγεται οτιδήποτε μπορεί να στηρίζει την αντίληψή του της πραγματικότητας.

Σ.: Μα πώς να το πει κανείς;

F. D.: Όπως θα το λεγατε σε κάποιον άλλο: «Η μαμά σου δεν είναι εδώ για να σου προσφέρει το στήθος της, αλλά μέσα σου πεινάς και γι' αυτό σου δίνω γάλα με το κουταλάκι, γιατί δεν έχω άλλον τρόπο».

Να πώς μπορείτε να μιλήσετε ακόμα και σε ένα μωρό οκτώ ημερών. Και γιατί όχι...».

Ο λόγος της F. Dolto εμφανίζεται εδώ τόσο άμεσος, ώστε θα μπορούσε να λεχθεί ότι αγγίζει τα όρια της αδρότητας.

Στο ίδιο σεμινάριο, διηγήθηκε κάποτε ένα ανέκδοτο, «εντελώς φρέσκο», διασαφήνισε. Σας το μεταφέρω σε περίληψη γιατί είναι άλλο ένα δείγμα της αμεσότητας που συνόδευε κάθε εκδήλωση της F. Dolto και που εδώ εμπλέκεται με την μοναδική της διαίσθηση.

Πρόκειται για μία επίσκεψη σε ένα πρωτότυπο αγροτικό ίδρυμα. Το σύνολο των σπιτιών που το αποτελούν λειτουργεί με το σύστημα της αυτοδιαχείρισης. Την ευθύνη για την καλή πορεία του συγκροτήματος μοιράζονται παιδαγωγοί και παιδιά που είναι άλλα ελαφρά καθυστερημένα και άλλα ψυχωικά. Και «όλα πηγαίνουν θαυμάσια» πιστοποιεί η επισκέπτρια.

Η F. Dolto επικεντρώνει την προσοχή της σε ένα κοριτσάκι γύρω στα οκτώ, γιατί το βλέμμα του παιδιού ήταν θερμό, υγρό, διάπυρο. Το απόγευμα οργανώνεται μια μακρυνή συνομιλία ανάμεσα

στους παιδαγωγούς και την ψυχανάλυση. Αν τα παιδιά το επιθυμούν, είναι ελεύθερα να παρακολουθήσουν την διεξαγωγή της συζήτησης.

«Οι ματιές του μικρού κοριτσιού που παρεθρίσκειται, πηγαινοέρχονται συνεχώς μεταξύ ενός παιδαγωγού και μένα, λέει η F. Dolto. «Σε λίγο έρχεται και κάθεται πλάι μου. Ήρθε η στιγμή του χωρισμού. Οι παιδαγωγοί που δεν κατοικούν στο ίδιο σπίτι με τα παιδιά τα χαιρετούν. Τους δίνουν πάντα και από ένα φιλή. Έρχεται η σειρά του παιδαγωγού που η μικρή του έριχνε ματιές όλη την ώρα. Εγώ είδα καλά τι συνέβηκε. Εκείνος της είπε «γεια», την φίλησε στο μάγουλο και μετά έφυγε με την γυναίκα του. Το παιδί σαν να περίμενε κάτι τέτοιο. Αυτόν είχε επενδύσει.

Εκείνη ακριβώς την στιγμή την κατέλαβε ένα ελαφρό τρεμούλιασμα της λεκάνης, ένα είδος δόνησης. Το κοριτσάκι, που όλο το πρωί έπαιζε και έτρεχε, τώρα δεν ήταν σε θέση να κάνει βήμα, καρφωμένο στην θέση του.

Μου είπαν: «Ναι, που και που, υπάρχουν στιγμές σαν αυτήν. Τότε είναι σαν να παγώνει...» Όμως εγώ είχα συλλάβει τι είχε συμβεί. Και τώρα το παιδί στεκόταν στο κατώφλι της πόρτας, τεντωμένο προς τα μπρός, τόσο που κινδύνευε να χάσει την ισορροπία του.

Με την σειρά μου προχωρώ. Τελικά με πλησιάζει. Αφού έφυγε αυτός που είχαν διαλέξει τα μάτια της, τώρα στρεφόταν προς εμένα. Με ρωτά: «Θα ανέβεις στο λεωφορείο;... θα ανέβεις;... - Όχι δεν πηγαίνομε στο ίδιο σπίτι».

Ρωτά: «Θα έρθεις αύριο;» Δεν απαντούσα, αλλά μπρος στην ερώτηση που ερχόταν και ξαναερχόταν, της είπα ναι. Το παιδί όμως κατάλαβε πως αυτό το ναι δεν ήταν αληθινό. Τότε πρόσθεσα: «Αύριο, μετά τούτη τη νύχτα, όχι. Θα έρθω ίσως ύστερα από ένα αύριο που είναι μακριά». Τότε σταμάτησε να επαναλαμβάνει την ερώτησή της: «θα έρθεις αύριο;...» Είχε καταλάβει πως δεν θα ξαναρχόμουν.

Όλοι σιγά-σιγά αποχωρούσαν, αλλά

το κοριτσάκι παρέμενε ακινητοποιημένο, ανίκανο να φθάσει ως το λεωφορείο που στεκόταν δέκα μέτρα πιο έξω.

Ανέμενα αυτούς που ήταν ακόμα στην αίθουσα. Της λέγω: «Μα δεν πηγαίνεις στο λεωφορείο;... Σε περιμένουν...» Αλλά το παιδί όλο και έβερνε προς τα μπρος χωρίς να κουνιέται καθόλου. Τότε της είπα: «Την στιγμή που ο I.M. (ο παιδαγωγός) σε φίλησε, έχασες όλο το κάτω σώμα σου, σαν να ήθελες να του δώσεις όλο σου το κάτω μέρος. Όμως τα πόδια σου είναι δικά σου». Έτρεξε προς το λεωφορείο, χωρίς ούτε ένα «γεια». Όλα είχαν τελειώσει.

Βλέπετε;... Είχε χάσει τα πόδια της τη στιγμή ακριβώς της σεξουαλικής συγκίνησης που δοκίμασε την ώρα που τη φίλησε, και γι' αυτό έμενε εντελώς ακινητοποιημένη.

Αργότερα, με τους συνταξιδιώτες μου στο τραίνο, μιλήσαμε γι' αυτό το παιδί. Εξήγησα την ακαμψία της, λέγοντας πως είναι πιθανόν να οφειλόταν και να συνδεόταν με σεξουαλικές συγκινήσεις. Τότε ένας παιδαγωγός, γυρνώντας προς την γυναίκα του, παρατήρησε: «Τι περίεργο πράγμα! Ξέρετε, είναι κόρη μιας πόρνης. Η Πρόνοια Αηλίκων μας την έστειλε γιατί μοιραζόταν το δωμάτιο της μητέρας της και ήταν πάντα εκεί όταν η μητέρα δεχόταν τους πελάτες της...»

Και συνεχίζει η F. Dolto την ιστορία αυτής της μικρής.

«Μου είχαν πει ότι όταν τύχαινε να ακινητοποιηθεί, κάποιος ερχόταν, την έπιανε από το χέρι και τότε το παιδί τον ακολουθούσε. Εγώ της είπα: «Τα πόδια σου είναι δικά σου». Κάποια βεβαίωση ήταν απαραίτητη για την επαναλειτουργία τους ενώ, ταυτόχρονα, στο παιδί δινόταν η άδεια να νοιώσει μια σεξουαλική συγκίνηση».

Έρχομαι τώρα σε ένα άλλο χαρακτηριστικό της Φ. Ντολτό που νομίζω ότι σημαδεύει την όλη προσωπικότητα και παρουσία της: τον σεβασμό της για το παιδί. Το παιδί, στα μάτια της, έχει

δικαιώμα γνώμης και εκλογής όταν κάτι το αφορά. Η διαφύλαξη της αξιοπρέπειάς του δεν διαφέρει σε τίποτα από αυτήν που δικαιούται ο ενήλικος.

Μερικοί γονείς που έρχονται να συμβουλευτούν τον ειδικό για κάποιο πρόβλημα του παιδιού δεν θέλουν να μιλήσουν μπροστά του. Τότε, εξηγεί η F. Dolto απευθύνομαι στο παιδί: «Θα ήθελες να μου κάνεις ένα σχέδιο; Ξέρεις πως οι γονείς σου μιλούν για σένα. Σήμερα δεν έχω καιρό να σε δω, όμως μπορείς να ξανάρθεις, αν θέλεις να μου πεις κάτι...» Και πάλι, σε ανάλογες περιπτώσεις: «Ο πατέρας σου (ή η μητέρα σου) θέλει να μου μιλήσει χωρίς να είσαι μπροστά. Θα τον/την ακούσω. Και αν πρόκειται για κάτι σημαντικό για σένα, θα σου πω...»

Τα παραδείγματα αυτά προέρχονται από πρακτική ρουτίνας, θα μπορούσαμε να πούμε. Αλλά μας είναι γνωστά και μερικά συνδέονται με λεπτά οικογενειακά προβλήματα, όπως ο θάνατος ενός γονιού ή ενός κοντινού συγγενούς ή ακόμα, με μια τακτική σιωπής σε συνάφεια με μια υιοθεσία. Η F. Dolto δεν λοξοδρομεί. Το παιδί πρέπει οπωσδήποτε να ενημερωθεί για συμβάντα τόσο ουσιαστικά για το ίδιο, ενώ στους γονείς θα δοθεί κάποια «στήρηξη» που θα επιτρέψει να μιλήσουν ανεμπόδιστα με το παιδί τους. Έτσι το μυστικό εξαλείφεται, μια που ο λόγος έρχεται να δώσει μορφή στο άλεκτο, αιτία που συχνά προκαλεί στο παιδί μικρά ή μεγάλα δεινά.

Αυτά και πολλά άλλα χαρίσματα είχε να προσφέρει η F. Dolto σε όσους κτυπούσαν την πόρτα της, τόσο στο νοσοκομείο Trousseau –όπου εργάστηκε τριάντα οκτώ συνεχή χρόνια– όσο και στο ιδιωτικό της ιατρείο. Ας θυμηθούμε ότι οι ψυχίατροι του Παρισιού της παρέπεμπαν παιδιά, εφήβους και ενηλίκους όταν δεν ήξεραν με τι τρόπο να τους χειριστούν. Επρόκειτο για θαριά περιστατικά με εμφανή «αρχαϊκά, στοιχεία». Βαθειές ρίζες έπρεπε να αναζητη-

θούν για να έρθει στο φως μια αλληλουχία γεγονότων που σχημάτιζαν τον πυρήνα της νόσου. Ο λόγος της, «γεμάτος», απελευθερωτικός, ήταν καλοζυγισμένος όσο και θερμός. Δικά της είναι τα λόγια: «Πώς μπορείτε να έχετε γνώμη για το Εγώ ενός παιδιού ή να κρίνετε την παθολογία των γονιών του; Αυτό είναι ψυχολογία, δεν είναι ψυχανάλυση. Στον τομέα της ψυχανάλυσης βρισκόμαστε μπροστά σε ανθρώπους που υποφέρουν και όχι μπροστά στην παθολογία τους». Η σύγκρουση και το νόημα των συμπτωμάτων γίνονταν έτσι τα κύρια σημεία που η πράξη της εφώτιζε κάθε φορά.

Ας μεταφερθούμε τώρα από την εκπληκτική εικόνα μιας τέτοιας προσφοράς στο «Πράσινο Σπίτι», τελευταίο δημιουργήμα της F. Dolto και ιδανικό χώρο επικοινωνίας παιδιών και γονιών, που λειτουργεί στο 15ο διαμέρισμα του Παρισιού. Η πελατεία εδώ είναι παιδιά ως τριών ετών, που τα συνοδεύουν οι μητέρες. Τα παιδιά παίζουν όπως στο πάρκο, οι μητέρες κουβεντιάζουν μεταξύ τους. Κάποτε από το «Πράσινο Σπίτι» περνούν και οι πατέρες. Το προσωπικό που παραβρίσκεται, σπάνια επεμβαίνει. Κοπέλλες και νέοι, ψυχολόγοι ή ψυχαναλυτές, είναι γνωστοί μόνο με το μικρό τους όνομα και μ' αυτό τους αποκαλούν όλοι. Ο καθένας διαθέτει στο «Πράσινο Σπίτι» ένα απόγευμα την εβδομάδα, και η F. Dolto είχε τη δική της μέρα.

Παιδάκια που συχνάζουν στο «Πράσινο Σπίτι» έχουν ευκολότερη προσαρμογή στον παιδικό σταθμό ή στο νηπιαγωγείο, γιατί γνωρίζουν από νωρίς συνομήλικούς τους, παίζουν μαζί τους και φυσικά τσακώνονται γύρω από ένα τόπι ή μια κούκλα. Αυτά σε μια ηλικία που ο λόγος δεν έχει ακόμα εδραιωθεί και που τα όρια του Άλλου παραμένουν ευμετάβλητα, συγκεντρώνοντας κάθε στιγμή αγάπη ή εχθρότητα, ενώ ταυτόχρονα αυτός ο Άλλος που είναι και όμοιος ως ένα σημείο αποτελεί έναν ακαταμάχητο πόλο έλξης.

Εκτός που οι μαμάδες νοιώθουν άνετα στο «Πράσινο Σπίτι» γιατί βρίσκουν εκεί κάποια συντροφικότητα που συχνά λείπει μέσα στην μεγάλη πόλη, τους προσφέρεται και η ευκαιρία να μάθουν νέους τρόπους συνεννόησης με τα παιδιά τους.

Μια μητέρα ρωτά: «Τι νομίζετε;... Μπορώ να το αφήσω εδώ και να πάω σε μια βιαστική δουλειά;...»

-Και δεν το ρωτάτε; απαντά η F. Dolto Να του πείτε: «Τι λες, να πάω να κάνω μια δουλειά; Αν σας πει ναι πηγαίνετε, αν σας πει όχι, τότε το παίρνετε μαζί σας και σε λίγο ξανάρχεστε...»

Το παιδί έτσι προσεγγίζει μια διανθρώπινη διάσταση, συμπεραίνει η F. Dolto, αφού τώρα πια δεν το μεταχειρίζονται σαν κατοικίδιο ζώο που κανείς δεν νοιάζεται για την γνώμη του.

Τελειώνοντας θα ήθελα να πω δυο λόγια που θα συγκινήσουν όσους από μας, γύρω στα 1950, παρακολουθήσαμε το σεμινάριο παιδικού σχεδίου της οδού Cujas. Κάθε Τρίτη βράδυ, παιδαγωγοί και δάσκαλοι, ψυχολόγοι και φοιτητές ψυχολογίας, προσκομίζαμε σχέδια παιδιών που εμφάνιζαν ερωτηματικά ή προβλήματα. Πάνω σ' αυτά τα σχέδια η F. Dolto μετέδιδε τις σκέψεις της για τον κόσμο του παιδιού που είχε φιλοτεχνήσει το τάδε σπίτι, το τάδε δέντρο, το τά-

δε ζώο. Φαντασιώτικοι συνειρμοί δικοί της και δικοί μας, που όμως ξεκινούσαν πάντα από το δημιούργημα του παιδιού και τα λόγια που το συνόδευαν, ξετυλιγονταν μπροστά μας. Η ανταλλαγή στοχασμών ήταν ελεύθερη και δημιουργούσε ένα κλίμα συναδελφικότητας που το συντηρούσε η Φρανσουάζ με την απλότητα και το αβίαστο ενδιαφέρον της για την όποια παιδική προσφορά. Κι αλήθεια, σαν κάτι τέτοιο έβλεπε το κάθε σχέδιο που εμφανιζόταν. «Ένα παιδί κάνει πάντα αυτό που μπορεί και, ας μην το ξεχνάμε, το κάνει πάντα με ειλικρίνεια, οδηγημένο από ό,τι ξέρει, από ό,τι υποπτεύεται, από ό,τι του υπαγορεύει το ασυνείδητο...»

Έτσι έζησα την F. Dolto Ελεύθερη στο πλησιάσμα με τους δικούς της, τους φίλους της, τους αρρώστους της, προσεκτική σε κάθε λεπτομέρεια, έτοιμη να βοηθήσει αφού πρώτα είχε εμβαθύνει το αίτημα που της απευθυνόταν.

Στα χέρια της η ψυχανάλυση ξέφυγε από την «πεπατημένη». Την έπλαθε με τον δικό της τρόπο - μυθο-μαγικό, θα έλεγα - δημιουργώντας λεπτές συνδέσεις και σφυριλατώντας άρρηκτα δεσμά με τον αναλυτικό λόγο. Αυτά ακριβώς που πηγάζουν από ένα όραμα όπου ο νους και καρδιά σμίγουν, έτσι ώστε ο διαχωρισμός τους να αποβαίνει αδύνατος.